
**TÜRK VE RUM AHALİNİN MÜBÂDELESİNE DAİR
OLUŞTURULAN KOMİSYONLARDAN MUHTELİT MÜBÂDELE
KOMİSYONU VE FAALİYETLERİ**

**THE DUTY AND THE MIXED EXCHANGE COMMITTEE
ESTABLISHED FOR THE APPLICATION OF THE EXCHANGE**

Ercan ÇELEBİ*

ÖZET

Bilindiği üzere “*Türk ve Rum Ahâlinin Mübâdelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*” Türk ve Yunan Hükümetleri’nce 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan’da imzalanmış, sözleşme ile anlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve bundan çıkacak uyuşmazlıkları halletmek için, bir Karma Komisyon’un kurulması kabul edilmiştir. Bu çalışmada, bahse konu komisyonun kuruluşu, görev, yetki ve sorumlulukları ile faaliyetlerine dair bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mübâdele, Karma Komisyon,

ABSTRACT

An agreement between Turkish and Greece governments were signed on 30 th January, 1923 about “*An Agreement and Protocol for the Exchange of Turkish and Greek People*”. It was agreed on establishing a mixed committee to carry on the agreement and to solve the disagreements arisen. In this study, the establishment, duty, authority, responsibility and the activity of the mixed committee were explained.

Key-words: The exchange of Turkish and Greek people, mixed committee.

GİRİŞ

Türk ve Yunan Hükümetleri’ni ahali değişimine zorlayan ve bu değişimin 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan’da imzalanan “*Türk ve Rum Ahâlinin Mübâdelesine Dair Sözleşme ve Protokol*” ile resmî bir zemine oturtulmasını gerektiren sebepler çok farklı olmakla birlikte, mübâdelenin taraflar arasında kaçınılmaz bir hale geldiği de, şüphesiz inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Özellikle Türkiye ve Yunanistan’ın millî bir devlet ve sosyal yapı oluşturmaya yönelik gayretleri, Türk ve Rum toplumları arasında meydana gelen güven-

* OMÜ, Amasya Eğitim Fakültesi, e-mail: ercanc@omu.edu.tr.

sizlik ve düşmanlık duyguları ve yerli Rumların Millî Mücadele dönemindeki tutumları, mübâdeleye sebep olan ana etkenlerin başında gelmekteydi. Bunun yanı sıra insan kaynağının önemli bir kısmını savaşlarda kaybetmiş olan Türkiye'nin nüfusa olan ihtiyacı da, ekonomik ve sosyal alanlarda istenilen amaçlara ulaşabilmek için çaba gösteren Türk hükümetlerinin göz önünde bulundurduğu önemli faktörlerdendi. Bu çalışmada, mübâdelenin uygulanmasını sağlamak amacıyla kurulmuş olan Muhtelit Mübâdele Komisyonu'nun (Karma Komisyon) kuruluşu, yetki ve sorumlulukları ile faaliyetleri konusu ele alınmıştır.

1. Muhtelit Mübâdele Komisyonu'nun (Karma Komisyon) Kuruluşu, Yetki ve Sorumluluğu

30 Ocak 1923'de Türk ve Yunan Hükümetleri'nce imzalanan Mübâdele Sözleşmesi'nde, taraflarca anlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve bundan çıkacak uyuşmazlıkları halletmek için¹ bir Muhtelit Mübâdele Komisyonu'nun (Karma Komisyon) kurulması kabul edilmiş ve yine aynı sözleşmede kurulacak olan Karma Komisyon'un görev, yetki ve sorumlulukları belirtilmişti. Buna göre, Mübâdele Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği tarihten başlamak üzere bir ay içerisinde Türk ve Yunan Hükümetleri'nden dörder ve I. Dünya Savaşı'na iştirak etmemiş devletlerin vatandaşları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'nce seçilecek üç üyeden oluşan bir Karma Komisyon kurulacak ve komisyonun başkanlığını tarafsız üyeden her biri dönüşümlü olarak idare edecek, komisyon gerekli gördüğü durumlarda tâli komisyonlar kurmaya da yetkili olacaktı.² Karma Komisyon'un ayrıca göçü denetlemek, mübâdillere ait taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek,³ taşınır mallara değer biçmek,⁴ bulunduğu ülkenin hükümetine bıraktığı mallara karşılık, borç tutarını gösteren bir belgeyi mübadile vermek⁵ gibi görevleri de bulunacaktı. Ayrıca sözleşme ile taraflarca komisyona avanslar suretiyle ödemelerde bulunulması,⁶ Karma Komisyon giderlerinin her iki hükümet

¹ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahâli Mübâdelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu*, Yıl: 1, sa. 2, Kasım 1988, s. 242.

² Mübâdele Sözleşmesi, Md. 11, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 272.00.12/40.40.3; Mehmed Esad Atuner, **Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler Muhtelit Mübâdele Komisyonu Kararları, Bitaraf Azaların Hakem Kararları**, İstanbul 1932, s. 5. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi bundan sonraki dipnotlarda **BCA** olarak gösterilecektir.

³ Mübâdele Sözleşmesi Md. 12, **BCA**, 272.00.12/40.40.3.

⁴ Mübâdele Sözleşmesi Md. 13, **BCA**, 272.00.12/40.40.3.

⁵ Mübâdele Sözleşmesi Md. 14, **BCA**, 272.00.12/40.40.3.

⁶ Mübâdele Sözleşmesi Md. 15, **BCA**, 272.00.12/40.40.3.

(Türk ve Yunan) tarafından karşılanması⁷ kabul edilmişti. Diğer taraftan Karma Komisyon'un kararları bağlayıcı olup komisyon 20 Mayıs 1931 tarihindeki toplantısında aldığı 79 nolu karar ile verdiği kararların tekrar muhakeme edilemeyeceğini belirtmişti.⁸ Görüldüğü üzere kurulacak olan Karma Komisyon, mübâdelenin uygulanmasında çıkacak her türlü sorunun çözümünde⁹ Türk ve Yunan Hükümetleri adına hareket etmeye yetkili kılınmıştı.

2. Karma Komisyon Türk Heyeti

Karma Komisyon'un kurulması Mübâdele Sözleşmesi ile karar altına alındıktan sonra, Türkiye bu konudaki çalışmalarına hemen başlamış ve heyet üyelerini belirleme yoluna gitmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, 17 Temmuz 1923 tarihli toplantısında Karma Komisyon'da Türkiye'yi temsil edecek olan delegelerin ve diğer görevlilerin durumunu görüşmüş ve bununla ilgili olarak birtakım temel ilkeleri belirlemiştir. Buna göre, Mübâdele işlerini tanzim etmek için, bir Karma Komisyon'un ve bu komisyonun göstereceği adette tâli komisyonların kurulması ve dört kişiden oluşacak olan Türk Heyeti'ne Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaîye, Dahiliye, Evkâf ve Maliye Vekâletleri'nden birer kişinin seçilmesi ve refakâtlerine Adliye ve İktisat Vekâletleri'nden birer müşavir tayin olunması kabul ediliyordu.¹⁰ Basında yer alan haberlerde ise; komisyon kararları çoğunluk esasına göre alınacağından tarafsız azaların oylarını "*adil ve hak dairesinde*" kullanabilmesi için Türk azaların dikkatli olmaları gerektiği, bu sebeple komisyona tayin olunacak azanın liyakât ve meziyet sahibi kişiler arasından seçilmesi lüzûmu önemle vurgulanmaktaydı.¹¹

İcra vekilleri Heyeti'nin 8 Ağustos 1923 tarihli toplantısında Karma Komisyon'da yer alacak Türk aza meselesi yeniden ele alınmış ve Türk Heyeti'nin, Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Beyin başkanlığında olmak üzere Dahiliye Vekâleti'nden Haydar Bey, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaîye Vekâleti'nden sabık ve mülga Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi Hamdi Bey, Maliye Vekâleti'nden Müfettiş İhsan Bey, Evkâf Vekâleti'nden Lozan Konferansı'nda evkâf işleriyle meşgûl olan Senüyiddin Bey ve Hariciye Vekâleti'nden Haydar Bey ve İktisat Vekâleti'nden Harun Beylerden oluşturulmasına karar

⁷ Mübâdele Sözleşmesi Md. 17, BCA, 272.00.12/40.40.3.

⁸ Atuner, **Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında**, s. 160.

⁹ Mübâdele Sözleşmesi Md. 16, BCA, 272.00.12/40.40.3.

¹⁰ "30 Kanunusani 1923 Tarihinde Lozan'da Yunan Murahhasları ile Yapılan Mukavelenâme Mucibince Tanzim Olunan Talimatnâmenin Mer'iyete Vaz'ı Hakkında Kararnâme", **Düstur**, 3. Tertip, c. 4, İstanbul 1929, s. 135.

¹¹ **Vakit**, 6 Ağustos 1339.

verilmiş,¹² ayrıca Heyet'de Hilâl-i Ahmer'i (Kızılay) temsilen Dr. Ömer Lütfi Bey'in de delege olarak bulunması kabul edilmişti.¹³

Türk Heyeti'nin 27 Eylül 1923'te kendi arasında yapmış olduğu toplantıda ayrıca, heyette ayrıca lüzûmu kadar kâtibin ve bir de basın memurunun bulunması kararlaştırılmış¹⁴ ve mülga Hariciye Nezareti Umûr-ı Siyasiye Müdürü Enis Bey, İran Sefareti Başkâtibi Reşat Nuri Bey, mülga Hariciye Nezareti memurlarından İsmail Memduh Bey Heyet Kâtipliği'ne;¹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Kalem-i Mahsus Memuru Mustafa Bey Heyetin Şifre Memurluğu'na;¹⁶ daktilograf olarak Refet Bey, Tapu Memurluğu'na ise Balkan Harbi'nden önce Selanik Tapu Memurluğu'nda bulunmuş olan Osman Bey tayin edilmişlerdir.¹⁷ Bu arada Adliye Müşaviri olarak tayin edilmiş bulunan Kemal Atıf Bey istifa ettiğinden¹⁸ yerine Dersaadet Ticaret Mahkemesi azalarından Mehmet Ali Bey getirilmiştir.¹⁹

Karma Komisyon'un 7 Ekim 1923 tarihinden itibaren Atina'da çalışmalarına başlamasından sonra, Türk Heyeti Reisi Dr. Tevfik Rüştü Bey'den alınan 13 Ekim 1923 tarihli telgrafta, heyet içerisinde bir ajans muhabiri olmadığından ve Atina'da *Vatan* gazetesi muhabiri Lütfi Bey'den bu hususta istifade edilmek istenmiştir.²⁰ 21 Ekim 1923 tarihli başka bir telgrafta ise adliye müşavirine ait işler Senüyiddin Bey tarafından yerine getirildiği için bir müşavire ihtiyacı olmadığı belirtilmiştir. Karma Komisyon'un muhasebe işleri Fransızca yapıldığından ve henüz İstanbul'da bulunan Muhasib-i Mes'ul Hayri Beyin Fransızca bilmemesinden dolayı yerine Maliye Müfettişi Matlauddin Bey'in tayini istenilerek, memur kadrosunun şimdilik yeterli olduğu, ihtiyaç duyulursa yeni memurların istenileceği bildirilmekteydi.²¹

¹² BCA, 030.18.1/7.28.1; *Anadolu'da Yenigün*, 30 Ağustos 1339; *Vakit*, 30 Ağustos 1339.

¹³ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından Hilâl-i Ahmer Meclisi-i Umumisi'ne Takdim Edilen (339-340) İki Senelik Döneme Ait Rapor*, İstanbul 1341, s. 13; *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Teşrinievvel 1339; Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa. 10, Güz 2001, s. 29; Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi", *Tarih ve Toplum*, sa. 129, Eylül-Ekim 1994, s. 58.

¹⁴ *Anadolu'da Yenigün*, 28 Eylül 1339.

¹⁵ *Vakit*, 2 Teşrinievvel 1339.

¹⁶ BCA, 030.10.1/123.873.17.

¹⁷ *Vatan*, 2 Teşrinievvel 1339.

¹⁸ BCA, 030.10.1/123.873.17.

¹⁹ BCA, 030.10.1/121.864.11.

²⁰ BCA, 030.10.1/121.864.7.

²¹ BCA, 030.10.1/121.864.11.

3. Karma Komisyon'un Tarafsız ve Yunan Delegatesi

Türk Heyeti'nin İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Ağustos 1923 tarihli toplantısında yukarıda belirtildiği şekilde tespit edilmesinden sonra, Türk Hükümeti komisyonun bir an önce faaliyete geçebilmesi için Cemiyet-i Akvam nezdinde gerekli girişimlerde bulunup, tarafsız ve Yunanlı azaların da kısa sürede belirlenmesini talep etti.²² Yunanistan Lozan Muahedesi'ni 6 Eylül 1923'te tasdik ettiğinden, Karma Komisyon azalarını henüz tespit etmemiş bulunuyordu.²³

Eylül 1923 sonlarına doğru ise Karma Komisyon'da Cemiyet-i Akvam'ı temsil edecek olan tarafsız azanın bir İsveçli, bir İspanyol ve bir Danimarkalı üyeden ibaret olduğu Türk Hükümeti'ne tebliğ edildi.²⁴ Cemiyet-i Akvam tarafından I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerden belirlenen bu üyelerden birincisi, Rusya'da birçok muavenet işlerinde hizmette bulunmuş İsveç hariciye memurlarından Mr. Eric Einer Ekstrand, ikincisi Danimarka'nın önemli iş adamlarından Mr. Karl Marius Widding ve üçüncüsü İspanya Silâh Endaz Komutanı Don Manuel Manrique De Lara²⁵ olarak belirlenmişti.²⁶ Karma Komisyon'un Yunan azaları ise Mr. Jean Papas,²⁷ Mr. Alexander Pallis, Mr. Ankonius Calvocoressi ve Mr. P. Canaginis'ten oluşmaktaydı.²⁸

Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Yakın Doğu'da göç ve göçmen işlerinde önemli roller üstlenmişse de, Karma Komisyon'da Mübâdele Sözleşmesi gereğince aza bulunduramıyordu. Bununla birlikte Cemiyet-i Akvam tarafından komisyon çalışmalarında tecrübeli Amerikalı (ABD) me-

²² **Vakit**, 10 Eylül 1339; **Anadolu'da Yenigün**, 10 Eylül 1339.

²³ **Vakit**, 17 Eylül 1339; **Vatan**, 24 Eylül 1339.

²⁴ **İstikbal**, 20 Eylül 1339.

²⁵ "Ceneral De Lara, İspanya Bahriyesi Silâh Endâz Kıta'atı Kumandanlarından olup Fas Muharebesi'nde temayüz etmiştir. Ceneral elli yaşlarında, kır bıyıklı, mütenasip vücutlu bir zattır" (**Tevhid-i Efkar**, 3 Kanunusani 1340).

²⁶ **Akşam**, 27 Eylül 1339.

²⁷ "Mösyö Papa az bıyıklı, beyaz yüzlü ve kırk yaşlarında olup lisanımıza vakıftır. Son memurini olan Yunanistan'ın Tokyo Sefareti'nden evvel şehrimiz (İstanbul) sefareti müsteşarlığında bulunmuştur" (**Tevhid-i Efkar**, 3 Kanunusani 1340).

²⁸ Bkz. Selahattin Önder, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübâdeleleri (1912-1930)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1990, s. 114. Müstakil gazetesinde yer alan bir makalede Yunan Heyeti üyelerinin seçme diplomat ve Yunanistan'ın en kurnaz adamlarından olduğundan bahisle, bunlardan Mr. Papas'ın "en kuvvetli Türk düşmanı", Mr. Pallis'in ise İstanbul'da Yunan Salib-i Ahmer başkanlığında bulunduğu dönemlerde Yunanistan'a muntazam raporlar göndererek "casusluk vazifesinde muvaffak olduğu" ifade edilmekte idi. Bkz. **Müstakil**, 23 Mayıs 1340.

murlardan da faydalanılması gereği Türk ve Yunan taraflarına tavsiye edilmiş, Türk ve Yunan Hükümetleri’de bu teklifi kabul etmiştir. Daha sonra Amerika Şark-i Kârip Muavenet Cemiyeti, komisyon işlerine yardımcı olmak amacıyla Mr. James Krutscher, Mr. Ray Davidson ve Mr. Cristopher’i tayin etmek arzusunda olduğunu Türk Hükümeti’ne bildirmiştir.²⁹

Karma Komisyon üyelerinde 1933 yılına kadar ölüm, istifa gibi nedenlerle birtakım değişiklikler görülmüştür. İki istifa ve bir ölüm nedeniyle tarafsız üyelerin üçü de komisyon çalışmalarını tamamlayamamıştır. Milletler Cemiyeti, Mr. Ekstrand’ın yerine 20 Mart 1926’da Norveçli Hans Holstad’ı, Mr. Widding’in istifası üzerine ise yerine 13 Mart 1928’de Senor Manuel de Rivas Vicuza Sperlier’i ve General Manrique de Lara ölünce 27 Şubat 1929’da yerine Danimarkalı Holger Anderson’u görevlendirmiştir.³⁰

Yunanlı azalardan Calvocoressi’nin istifa etmesi üzerine yerine Yunan Hariciye Nezareti Cemiyet-i Akvam Şubesi Müdürü Subdas(?) tayin edilmiştir. Yunan Heyeti Reisliği’nde bulunmuş olan Meteksas’ın Yunan Hükümeti’nce Sofya’da görevlendirilmesinden sonra ise³¹ yerine Eksindaris atanmıştır.³² Ayrıca Ekim 1923’de Pallis istifa etmiş ve yerine Yunan müşavirlerinden Katinakis(?) atanmıştır. Yunan Başkâtipliği’ne ise Lefkoparadis getirilmiştir.³³ Karma Komisyon başkanlığı tarafsız üyelerce dönüşümlü olarak yürütüldüğünden Mr. Ekstrand’ın başkanlığı 7 Ekim 1924’te sona ermiş ve General de Lara ikinci defa Komisyon başkanlığına gelmiştir.³⁴

4. Karma Komisyon’un Bütçesi ve Harcamaları

Mübâdele Sözleşmesi gereğince Karma Komisyon’a Türk ve Yunan Hükümetleri’nce avanslar ödenmesi³⁵ ve Komisyon giderlerinin her iki hükümetçe karşılanması³⁶ kabul edilmişti. Kayıtlardan anlaşıldığına göre Karma Komisyon’un üç tarafsız azasından her biri senelik 7.400 dolar maaş alacak ve bütün masrafları, Türk ve Yunan Hükümetleri’nce karşılanacaktı.³⁷

13 Ekim 1923 tarihinde Türk Heyeti Reisi Dr. Tevfik Rüştü Bey’den alınan telgrafta, komisyonun üçüncü toplantısında, komisyon aza ve memur

²⁹ **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1339.

³⁰ Önder, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki**, s. 114-115.

³¹ **Tanin**, 19 Ağustos 1340.

³² **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Teşrinievvel 1340.

³³ **Cumhuriyet**, 17 Teşrinievvel 1340.

³⁴ **İleri**, 17 Teşrinievvel 1340.

³⁵ Mübâdele Sözleşmesi Md. 15, **BCA**, 272.00.12/40.40.3.

³⁶ Mübâdele Sözleşmesi Md. 17, **BCA**, 272.00.12/40.40.3.

³⁷ **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1339.

maaşlarının görüşüldüğü ve komisyonlar emrine hükümetleri tarafından verilecek avanslar için şimdilik beşer bin sterlin tahsisinin kararlaştırıldığı bildirilmekteydi.³⁸ İcra Vekilleri Heyeti'nin 17 Ekim 1923 tarihli toplantısında ise 5.000 sterlinin Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti bütçesinden, yetmediği takdirde kalan kısmının Maliye Vekâleti'nce karşılanması kararlaştırılmıştır.³⁹

Komisyonun tarafsız azalarınca belirlenen bütçesi, Türk Hükümeti'nce 28 Mayıs 1924 tarihinde onaylanmıştır.⁴⁰ Dönem reisi Ekstrand tarafından Başvekil İsmet Paşaya yazılan 7 Temmuz 1924 tarihli bir mektupta, 50 bin dolarlık bir tutarın komisyon emrine hazır bulundurulması ve bu miktardan 10 bin dolarlık kısmının acilen gönderilmesi talep edilmiştir. 31 Temmuz 1924 tarihli cevabî yazıda ise 50 bin doların karşılığı olan 98.375 liranın 50 bin liralık kısmının Osmanlı Bankası telgraf poliçesiyle, kalan 48.375 liranın ise posta ile Osmanlı Bankası vasıtasıyla gönderildiği bildirilmiştir.⁴¹

Resmî olmayan kaynaklardan Türk Heyeti Reisi Dr. Tevfik Rüştü Bey'in 125 ve diğer üyelerin 100 sterlin maaş aldıklarını öğrenmekteyiz.⁴² Türk Heyeti üye ve memurlarının ihtiyaçları için zaman zaman Türk Heyeti emrine yeni tahsisatlar verildiği de görülmektedir. Nitekim 14 Ekim 1923'te Tevfik Rüştü Bey'den alınan bir telgrafta, heyette bulunan delege ve memurların elbiseleri bulunmadığından delege ve müşavirlere otuz, kâtiplere yirmişer sterlin gönderilmesi talep edilmekteydi.⁴³ Bu ve benzer taleplerin Türk Heyeti'nin harcamalarını artırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'nce Heyet Reisi Tevfik Bey'e yazılan bir yazıda istihdam olunan memurların listesi ile harcamalara dair bir raporun istenildiği görülmektedir.⁴⁴ Karma Komisyon bütçesinin yıllara göre kaç liradan ibaret olduğu ve ne kadar avanslar verildiği, ayrıca Türk Heyeti azalarına 1933 yılına

³⁸ BCA, 030.10.1/121.864.3.

³⁹ BCA, 030.18.1/7.37.11.

⁴⁰ BCA, 030.18.1/9.27.10.

⁴¹ BCA, 030.10.1/121.864.24.

⁴² Müstakil, 23 Mayıs 1340.

⁴³ BCA, 030.10.1/121.864.5.

⁴⁴ BCA, 030.10.1/121.864.17. Tevfik Rüştü Bey istenilen raporu Başvekâlete göndermiştir. Başvekâletten Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'ne yazılan bir yazıda ise, harcamaların gönderilen raporda belirtildiği üzere gerçekleşmediği bildirilmekte idi. Bkz. BCA, 030.10.1/121.864.17.

kadar ne kadar miktar ödendiğine dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.⁴⁵

5. Karma Komisyon'un Faaliyetleri

Karma Komisyon'un Yunanistan'daki ilk toplantı tarihi 3 Ekim 1923 olarak belirlendiği için, Türk Heyeti Selanik'e hareket etmek üzere son hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktaydı.⁴⁶ Delegelerden Senüyiddin ve İhsan Bey İstanbul'da bulunmakta; Haydar Bey, Ankara'dan İstanbul'a hareket etmek üzereydi. Heyet Reisi Tevfik Rüştü Bey ise daha sonra hareket edecek, kâtip ve diğer memurlar da heyete katılacaklardı.⁴⁷

Ankara'dan hareketle İstanbul'a gelen Haydar Bey, gazetecilere verdiği beyanatta, Cemiyet-i Akvam'ca komisyon teşkilinin kendilerine geç haber verildiği ve bu sebeple hazırlıkların 3 Ekim 1923 tarihine kadar tamamlanamayacağı, bundan dolayı da toplantı tarihinin telgrafla 7 Ekim 1923 tarihine ertelenmesinin teklif edildiğini bildirmekteydi.⁴⁸ İstanbul'a gelen Heyet Reisi Tevfik Rüştü Bey ise "*İslâmların mübâdele dakikasına kadar Lozan Muahedenâmesi'nde musarrah haklarından istifade edebilmelerini temin için elinden gelen gayreti göstereceğini*"⁴⁹ söylemekteydi. Tevfik Rüştü Bey ve heyeti daha sonra Konvansiyonel Treniyle Edirne üzerinden Selanik'e hareket etmiş,⁵⁰ heyette yer alan kâtiplerden Refet, Reşat Nuri ve Enis Beyler ise daha sonra posta treniyle heyete katılmak üzere yola çıkmışlardır.⁵¹ Türk Heyeti'nde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin temsilcisi olarak yer alması kararlaştırılan Dr. Ömer Lütfi Bey ise kâtabi Cevdet Bey ile birlikte hareket etmiştir.⁵²

Bu arada Türk Heyeti'nin Selanik'e hareketinden habersiz bulunan tarafsız azalardan Mr. Widding ve Mr. De Lara Türk Heyeti'ne katılmak ve 3 Ekim 1923'te Selanik'te yapılacak toplantı hakkında fikir alışverişinde bulunmak üzere İstanbul'a gelmişlerdi. Tarafsız azalar İstanbul'da buldukları süre içerisinde Danimarka ve İspanya Sefaretleri ve ayrıca Türk Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Dr. Adnan Bey ile temaslarda bulunmuşlardır.

⁴⁵ Basına yansıyan haberlerde Karma Komisyon Türk Heyeti'nin harcamalarının çok sık eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir. Bu eleştiriler vekâletin kaldırılması gündeme geldiğinde daha da artacaktır.

⁴⁶ **Açıksöz**, 26 Eylül 1339.

⁴⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Eylül 1339.

⁴⁸ **Vatan**, 30 Eylül 1339.

⁴⁹ **Vatan**, 1 Teşrinievvel 1339.

⁵⁰ **Anadolu'da Yenigün**, 4 Teşrinievvel 1339.

⁵¹ **Akşam**, 4 Teşrinievvel 1339.

⁵² **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, 15 Ekim 1339, No: 26, s. 385.

Mr. Widding, komisyonun yapacağı çalışmalara dair gazetecilere şu beyanatta bulunmuştur:

*“Mübâdele-i ahâli gayet mühim bir iştir. Cemiyet-i Akvam’da bu işe lâyık olduğu derecede ehemmiyet atfetmektedir. Bi-naenaleyh biz tarafsızlar hüsn-i niyetten ayrılmayarak bu mühim meselede gerek Türk ve gerek Rumlar’a muavenet etmek ve her iki tarafın refah ve saadetine hizmet edebilmek ümidiyle işe başlayacağız. Derûhte ettiğimiz vazife-i insaniyetin Türk ve Yunan murahhaslarının yardımıyla bir kat daha suhûlet kesbedeceğine eminim”.*⁵³

Tarafsız azalar daha sonra Selanik’e hareket etmiştir.⁵⁴ Gerek tarafsız gerekse Türk ve Yunan azaların Atina’da bir araya gelmesinden sonra Türk Heyeti Reisi Tevfik Rüştü Bey, *Elefteros Logos* gazetesine verdiği beyanatta *“mübâdele işlerini samimi surette görmek için Ankara’dan emirler aldığını”*⁵⁵ söylemiş, Türk Heyeti daha sonra Arkadion Oteli’ndeki ilk toplantıya katılmıştır.⁵⁶ Toplantıda komisyonun çalışma merkezinin neresi olacağı meselesi tartışma konusu olmuştur. Gerçekte komisyonun çalışma merkezi önce Selanik olarak belirlenmesine rağmen, Yunan Heyeti görüşmelerin Atina’da olmasını, Türk Heyeti ise Selanik’te yapılmasını talep etmekteydi.⁵⁷ Toplantı neticesinde komisyon’un çalışma merkezinin Atina olması kararlaştırılmıştır. Böylece Yunan azaları, Yunanlıların şimdiye kadar yaptıkları mezalimi Türk ve tarafsız delegelerden gizlemek ve yapılacak şikâyet ve müracaatlarla ilgili olarak Selanik’te resmî bir makam bulundurmamak ve mezalime devam edilmesini sağlamak fırsatını ele geçirmiş oldular.⁵⁸ Makedonya Müslümanları tarafından kaleme alınan ve Karma Komisyon Reisi General De Lara’ya Fransızca ve Türk Heyeti Reisi Tevfik Rüştü Bey’e Türkçe olarak gönderilen bir muhtıradan, Yunan mezalimi ve baskısı şu şekilde ifade olunmaktaydı:

⁵³ **Vatan**, 4 Teşrinievvel 1339.

⁵⁴ **Anadolu’da Yenigün**, 4 Teşrinievvel 1339.

⁵⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Teşrinievvel 1339; **Anadolu’da Yenigün**, 8 Teşrinievvel 1339.

⁵⁶ Basına yansıyan haberlere göre Karma Komisyon Selanik’e geçecek ve Talî Komisyonlar’ın teşkilinden sonra İstanbul’a dönecekti. Bkz. **Açıksöz**, 9 Teşrinievvel 1339; **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Teşrinievvel 1339; **Vakit**, 9 Teşrinievvel 1339; **Vatan**, 9 Teşrinievvel 1339.

⁵⁷ **Vatan**, 10 Teşrinievvel 1339; **Vakit**, 10 Teşrinievvel 1339; **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Teşrinievvel 1339; **Anadolu’da Yenigün**, 11 Teşrinievvel 1339; **Açıksöz**, 11 Teşrinievvel 1339.

⁵⁸ **Vatan**, 11 Teşrinievvel 1339. Heyet Reisi Tevfik Rüştü Bey, komisyonun Selanik’te çalışması halinde Yunan Hükümeti namına bir vali-i umumî ile temas etmek mecburiyetinde kalınacağından bahsederek bunun da işlerin yavaş yürütmesine sebebiyet vereceğini belirtmekteydi. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Teşrinievvel 1339. Başvekil İsmet Paşa ise 10 Kasım 1923’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yapmış olduğu konuşmada, *“komisyon görevlerini ciddi ve amelî bir surette yaptıktan sonra görüşmelerin Atina ya da Selanik’te olmasının o kadar önemli olmadığını”* söylemekteydi. Bkz. **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları (1920-1973)**, Ankara 1992, s. 146.

“Bir seneden beri ahâli-i İslâmiyyenin emval ve zehair ve hayvanatı hükümet tarafından müsadere olunmuş ve bundan cesaret alınarak muhacirlere köylerde yapmadıkları mezalim kalmamıştır. Hiç olmazsa Mübâdele İtilâfnâmesi'nin imzasından sonra bu ahvale nihayet verilmesi lâzım gelirken müsaderat daha şiddetle hüküm ferma olmuştur. Sekiz aydan beri mübâdelenin icrasına dört gözle muntazır idik. Maat-teessüf emval ve hayvanat ve zehairimizin müsaderesine devam edilmiştir. Ezcümle mübâdele heyetinin gelmesi yaklaşınca hatta geldiğinizden sonra da elyevm gâyr-i kâbil tahammül ve tarif-i umumî ve sarih bir müsadere devresi başlamıştır. Mübâdele Mukavelenâmesi'nin 8, 10, 14, 15 ve 16'ncı maddeleri nazarı itibara alınmayarak emvalimiz alındığı ve alınmakta olduğu gibi emlakimizin icarlarına, iratlarına da vaz-ı yed olunmuştur. Bu ahval karşısında bize burada hakkı hayat kalmamıştır. Bundan dolayı hükümet nezdinde teşebbüsât-ı seri'ada bulunulmasını rica ediyor ve her türlü hukuk-ı kanuniye ve hayatiyemizin muhafazasını hakşinaslığımıza istinaden temenni ederiz”⁵⁹

Bu tür şikayetlerin artması üzerine Türk Heyeti durumu yerinde görmek maksadıyla Selanik'e gitmiştir. Tevfik Rüştü Bey, mübadillerin şikayetlerini dinlemiş ve onlara “mübâdelenin iki senede biteceğini, işleriyle güçleriyle meşgûl olmalarını, acele etmemelerini”⁶⁰ söylemiş, ayrıca Selânik'te Müslümanlara uygulanan tazyikattan dolayı Yunan Başvekili Kafandaris ile görüşmelerde bulunarak gerekli önlemlerin alınmasını ve Selanik Valisi Lamsros'un değiştirilmesini talep etmiştir.⁶¹

Bu arada Komisyon çalışmalarını daha sistemli hale getirmek maksadıyla Karma Komisyon içerisinde birtakım alt komisyonlar oluşturmuştur. Bu alt komisyonlar ahâlinin mübâdelesini, emlak, emval ve eşyanın tasfiyesi muamelâtı, Türkiye ve Yunanistan'dan altın ihracına dair hükümetlerce ilân edilen kanunların tetkiki ve mübâdeleye tatbiki meseleleriyle ayrı ayrı ilgilenecekti. Birinci ve ikinci alt komisyonların reisi Mr. Widding olup, birinci komisyonda aza olarak Türk delegesi Hamdi Bey ve Yunan delegesi Kakfakitis(?); ikinci alt komisyonda ise Türk delegesi İhsan Bey ve Yunanlı Pallis bulunmaktaydı. Üçüncü komisyon reisi ise İsveçli tarafsız aza olup, aza olarak Senüyiddin Bey ve Calvocoressi yer almaktaydı.⁶² Birinci alt komisyon bütün Makedonya'yı dolaşarak Müslümanların durumunu tetkik edecek, ikinci komisyon ise Müslümanlara uygulanan mezalimi, müsadere

⁵⁹ **Vatan**, 17 Teşrinievvel 1339.

⁶⁰ **Vakit**, 29 Teşrinievvel 1339.

⁶¹ **BCA**, 030.10.1/121.864.23.

⁶² **Vatan**, 17 Teşrinievvel 1339.

edilen emlak ve emvalin iadesi, evlerinden çıkarılanların tekrar buralara yerleştirilmeleri meseleleriyle ilgilenecekti.⁶³

Komisyonun altıncı toplantısında Tefik Rüşti Bey, 1912 senesinden sonra Yunanistan'ı terk etmiş olan Türklerin emlak ve arazilerinin durumunu gündeme getirmiştir. Bu gibi emlak ve araziler Yunan Hükümeti tarafından kiraya verildiğinden ya da sahipleri bulunamadığından dolayı müsadere edilmiş olduğundan derhal sahiplerine iade ve tazmini istenilmiş, ayrıca “*Türkiye’de de bu tür şeyler olmuşsa Türk Hükümeti’nin de bunları sahiplerine iade edeceğini*” ilâve edilmiştir. Tarafsız aza Mr. Widding ve General De Lara Türk Heyeti’nin görüşünü tasvip etmiştir.⁶⁴

Ayrıca Komisyon’un sonraki toplantılarında: Mübadillerin nakillerine başlanarak ilk kafilenin yola çıkarılması, muhacirlerin eşya ve emval-i menkûlelerini kontrolsüz olarak beraberlerinde götürebilmeleri, mübadillerden hiç bir vergi alınmaması,⁶⁵ iki ülke hapishanelerinde bulunan tutukluların derhal serbest bırakılmaları, mübâdeleye tâbi olanların askere alınmamaları ve askerde bulunanların terhis edilmeleri,⁶⁶ Tefik Rüşti Bey ile Yunan Heyeti Reisi Eksindaris arasındaki ikili görüşmeler sonucunda ise İstanbul’dan Türk pasaportuyla ayrılan Rumların İstanbul’a geri dönebilmeleri, pasaportsuz olarak gidenlerin ise geri dönmelerine izin verilmeyip, sadece mallarının iadesi kararlaştırılmıştır.⁶⁷

Komisyonunda yer alan Türk ve Yunan üyeleri arasında yaşanan beklide en büyük sorun sözleşmenin ikinci maddesinin uygulanmasında çıkmıştır. İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerini mübâdeleden muaf tutan ikinci maddenin,⁶⁸ İstanbul’da mümkün olduğu kadar fazla sayıda Rum bırakmak isteyen

⁶³ **Vatan**, 13 Kanunusani 1339.

⁶⁴ **BCA**, 030.10.1/123.875.6. Tefik Rüşti Bey Yunanistan’daki Türk emlak meselesini daha sonra Yunan Başvekili Kafandaris ile de görüşmüş, bu görüşmede Yunan Başvekili gerekli emirlerin verildiğini ifade etmiştir. Yunan Heyeti Reisi Papas ise malları müsadereye uğrayanların bir listesinin kendilerine verilmesini isteyerek, bu konuda gerekli tedbirlerin alınacağı taahhüdünde bulunmuştur. Bkz. **BCA**, 030.10.1/121.864.23.

⁶⁵ **Vakit**, 20 Teşrinisani 1339.

⁶⁶ **Ahenk**, 28 Teşrinisani 1339.

⁶⁷ **Vatan**, 19 Şubat 1340.

⁶⁸ Bahse konu ikinci madde şu şekildedir:

“2. Birinci maddede musarrah olan mübâdele atideki ahâliye şamil değildir:

A. Dersaadet Rum ahâlisi;

B. Garbî Trakya’nın Müslüman ahâlisi.

Dersaadet’in Rum ahâlisi addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır.Garbî Trakya’nın Müslüman ahâlisi addedilecekler,

Yunan Hükümeti tarafından farklı biçimde yorumlanması, krizin büyümesine neden olmuştur. Muhtelit Mübâdele Komisyonu'nca çözümlenemeyen bu mesele, daha sonra Milletler Cemiyeti'nin kararı ile Milletlerarası Daimî Adâlet Divânı'na götürülmüştür. Adalet Divanı'nın 21 şubat 1925 tarihinde aldığı kararlar⁶⁹ taraflar arasındaki anlaşmazlığı çözümlenememiştir. Yunanistan'ın, Batı Trakya'daki Türklerin mallarına el koyması, buralara Türkiye'den giden Rumları yerleştirmesi ve Batı Trakya'daki Türkleri sindirmeye yönelik hareketleri üzerine, Türkiye de İstanbul'daki Rumların mallarına el koymuştur. Bütün bu gelişmeler üzerine 1 Aralık 1926 tarihinde Türk ve Yunan Hükümetleri arasında imzalanan Atina Antlaşması ile problem yeniden ele alınmış,⁷⁰ ancak, Türk tarafının iyi niyetli yaklaşımlarına rağmen mesele çözümlenemeyerek 1930 yılına kadar sürüncemede kalmıştır. Nihayet taraflar 10 Haziran 1930 tarihinde imzaladıkları yeni antlaşma ile meseleyi çözümlenmiş,⁷¹ bu tarih aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.⁷² Böylece Muhtelit Mübâdele Komisyonu, 10 Haziran 1930 tarihli ve öncesinde imzalanmış antlaşmalar çerçevesinde meseleyi halletmiştir. Komisyon bütün bunlardan başka 9 Mayıs 1924 tarihli 22 nolu toplantısında yabancı ülkelerde ikamet etmekte olan mübadiller; 31 Mart 1927 tarihli ve 35 nolu toplantısında Lozan Antlaşması'nda zikredilen *Rum Ortodoks dini* ifadesinden ne anlaşılması gerektiği; 12 Eylül 1928 tarih ve 49 nolu toplantısında veraset ve 2 şubat 1931 tarih ve 75 nolu toplantısında ise mübadillere intikal eden gayr-i mübadillerin mirası konularına açıklık getirmiştir.⁷³

6. Tâli Komisyonlar

Karma Komisyon, Müslümanların hayat ve mallarının muhafazasını temin ile nakillerine nezaret etmek üzere birtakım tâli komisyonlar da oluşturmuştur.⁷⁴ Karma Komisyon'un beşinci toplantısında kurulması kararlaştırılan tâli komisyonların,⁷⁵ biri Türk, biri Rum ve reisi de tarafsız azadan ol-

Bükreş Muahedesiyle 1913'te tayin edilen hatı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır" (BCA, 272.00.12/40.40.3).

⁶⁹ Kararlarla ilgili olarak bkz. Mehmet Gönlübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, c. I, Ankara 1983, s. 66.

⁷⁰ Atina Antlaşması kararları için bkz. Atuner, *Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında*, s. 12.

⁷¹ Antlaşmanın maddeleri için bkz. Atuner, *Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında*, s. 25-32.

⁷² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1990)*, Ankara 1986, s. 326.

⁷³ Atuner, *Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında*, s. 138-160.

⁷⁴ *Vatan*, 17 Teşrinievvel 1339.

⁷⁵ BCA, 030.10.1/123.874.10.

mak üzere üç kişiden ibaret olması kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Tâli komisyonların sayısı beş adet olup şu şekilde teşkil edilmiştir:⁷⁷

Komisyonun Adı	Tarafsız Aza	Türk Aza	Yunanlı Aza
I. Selânik Tâli Komisyonu	Heg	Mustafa Arif Bey	Anastas
II. Kandiye Tâli Komisyonu	Duhaller	Reşad Nuri Bey	Andriyas
III. Hanya Tâli Komisyonu	Filip	Ali Bey	Antuan
IV. Drama Tâli Komisyonu	William	Aziz Bey	Nicolas
V. Kavala Tâli Komisyonu	Cristian	Hüseyin Bey	Sorandi

Bunlardan başka Kozana, Kayalar ve Komotin'de üç tâli komisyon daha teşkil edilmiştir. Kozana ve Kayalar'daki tâli komisyonlar Hollandalı Fon Ostwen ile Baron Lenden'in başkanlığı altında bulunmaktaydı.⁷⁸ Yunan Heyeti'nin teklifi üzerine ayrıca İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun ve Şarkî Trakya'da da Rumların sevklerine nezaret üzere birer tâli komisyon oluşturulması kabul edilmiştir.⁷⁹ Türkiye'de teşkil edilen komisyonlardan en önemlisi, İstanbul Tâli Komisyonu olup İsveçli Kilza'nın(?) başkanlığında bulunmaktaydı.⁸⁰ İstanbul Tâli Komisyonu çalışmalarını Tokatlıyan Otelinde sürdürmüştür. Bu komisyon İstanbul'dan gitmiş olan Rumlar'a ait emlakın kıymetini ve İstanbul'dan gidecek olan Rumların miktarını tespit işi ile meşgûl olacak⁸¹ ve ayrıca Mayıs 1924 tarihinden itibaren Çatalca Rumları'nın sevklerine nezaret edecekti.⁸² İstanbul Tâli Komisyonu'ndaki Türk aza ise sabık Bükreş Sefareti Müsteşarı Esad Cemal Bey idi.⁸³

İsveçli Chahmepa'nın başkanlığında bulunan Samsun'daki tâli komisyon Kastamonu, Samsun, Trabzon ile Erzurum ve Sivas vilayetleri Rumları'nın sevklerine nezaret edecekti. Mersin'de Danimarkalı Alfabro'nun başkanlığındaki komisyon ise Niğde, Kayseri, Konya ve İzmir'de bulunan Rumların sevkleriyle meşgûl olacaktı.⁸⁴ Temmuz 1924'te Niğde ve havalisine mübadil Rumlarla ilgilenmek üzere Ali Haydar Bey ile Yunanlı aza Mavridis gönderilmiştir. Yozgat Tâli Komisyonu'na Yunan aza olarak Filipotis tayin edilmiş,

⁷⁶ **Vatan**, 3 Teşrinievvel 1339.

⁷⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Teşrinisani 1339; **Vatan**, 30 Teşrinisani 1339; **Vakit**, 30 Teşrinisani 1339; **Anadolu'da Yenigün**, 24 Teşrinievvel 1339.

⁷⁸ **Vakit**, 25 Kanunusani 1340.

⁷⁹ **Vatan**, 20 Teşrinisani 1339.

⁸⁰ **Vakit**, 25 Kanunusani 1340.

⁸¹ **Vatan**, 22 Kanunuevvel 1339.

⁸² **Vakit**, 25 Kanunusani 1340.

⁸³ **Vatan**, 22 Kanunuevvel 1339.

⁸⁴ **Vakit**, 25 Kanunusani 1340.

komisyona çalışma yeri olarak Maliye Mektebi tahsis olunmuştur.⁸⁵ Yozgat Tâli Komisyonu, ayrıca Keskin Rumları'nın sevk işlemleriyle de ilgilenecekti.⁸⁶ 1924 yılı sonlarında mübadillerin nakilleri büyük ölçüde tamamlanmış olduğundan Kavala, Drama, Kozana ve Kayalar Tâli Komisyonları kaldırılmıştır. Selanik ve Epir'deki Tâli Komisyonlar ise bir müddet daha faaliyetlerine devam etmişlerdir.⁸⁷

SONUÇ

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmış olan “*Türk ve Rum Ahâlinin Mübâdelesine Dair Sözleşme ve protokol*” ün uygulanması, Yunanistan'dan nakledilecek Türklerden ilk kafilenin 1923 yılı Kasım ayı sonlarında Türkiye'ye hareket etmesiyle başlamış ve mübâdelenin tamamlanması, taraflar arasında yaşanan bir takım sorunlardan dolayı 1930 yılına kadar devam etmiştir. Muhtelit Mübâdele Komisyonu, bu süreç içerisinde, üzerine düşen görevleri mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte zaman zaman komisyonun çalışmalarını çeşitli nedenlerle yerine getiremediği de görülmektedir. Bunun nedenleri arasında komisyon üyeleri arasındaki uyuşmazlıklar, özellikle Yunanlı delegelerin Lozan'da konu ile ilgili alınan kararları ihlâlâ yönelik çabaları ve uzlaşmaz tutumları dikkat çekmektedir. Meselâ İstanbul Rumlarından anlaşılması gerekenlerin kimler olduğu sözleşmenin ikinci maddesinde açıkça belirtilmesine rağmen, Yunan Hükümeti'nin bunu kendi menfaatlerine uygun olarak yorumlamasından dolayı, komisyonun meseleyi çözümlenememesi, devletler düzeyinde halledilemeyen bu problemin (éta-blis) Adalet Divanı'na kadar götürülmesi ve son olarak 1930 tarihinde Türk ve Yunan Hükümetleri arasında imzalanan anlaşma ile neticelendirilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan başlangıçta tespit edilen Türk, Yunan ve tarafsız üyelerin ölüm, istifa vb. nedenlerle mübâdele nihayetine kadar görevlerine devam edememeleri de komisyonun uyumlu bir şekilde çalışmasına engel teşkil etmiştir. Karma Komisyon son olarak 1934 yılına kadar görevini sürdürmüş, 9 Aralık 1933 tarihli “*Türk-Rum Ahâli Mübâdelesini Muhtelit Komisyonu'nun İlgâsına Dair Ankara Mukavelenâmesi*” ile kaldırılmıştır.⁸⁸

⁸⁵ **Vatan**, 23 Haziran 1340.

⁸⁶ **Keskin**, 1 Eylül 1340.

⁸⁷ **Cumhuriyet**, 17 Teşrinievvel 1340.

⁸⁸ **Düster**, 3. Tertip, c. 15, (ty), s. 85; Atuner, **Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında**, s. 34.